

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

نخستین

همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران:

”برهمکنش‌های فرهنگی، پیوست و گسست“

به کوشش

سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش
مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامتش
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریامنا

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

انتشارات آریارمنا

دانشگاه مازندران

موسسه آموزش عالی آریارمنا
گروه نشر و کتابخانه

موسسه آموزش عالی آریارمنا
گروه نشر و کتابخانه

دانشگاه علامه طباطبائی

موسسه باستان‌شناسی

انتشارات آریارمنا

دانشگاه صنعتی خواجه نصیر

دانشگاه بوعلی سینا

دانشگاه همدان

دانشگاه علامه طباطبائی

پژوهشگاه بین‌المللی

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامنش،
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور
و همکاری
دکتر جواد حسین‌زاده و دکتر مصطفی ده‌پهلوان

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

| به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش، مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور |

| چاپ و صحافی: مهرگان | نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۹ | شمارگان: ۱۰۰ نسخه |

| بها: ۱۰۰۰۰۰ تومان |

| تصویر جلد: تخت جمشید |

| تارخا: www.aryaramna.ir |

| نام‌نگار: aryaramna@hotmail.com، info@aryaramna.ir |

| نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ |

| همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶ |

| انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن و انجمن علمی باستان‌شناسی ایران |
| همه حقوق این اثر برای انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن محفوظ است. |
| تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط
و ذخیره روی سی‌دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است و
متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت. |

۲۴

سرشناس سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران (نخستین: ۱۳۹۸: تهران) مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران/ به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش مجید منتظر ظهوری؛ [برگزارکنندگان] گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن، انجمن علمی باستان‌شناسی ایران؛ مشاوران علمی سیدمنصور سیدسجادی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۶۵۲ ص.
فروست	همایش ۳
شابک	978-622-97183-2-2
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	باستان‌شناسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	Archaeology -- Iran -- Congresses
شناسه افزوده	موسوی، سیدمهدی، ۱۳۴۶-، گردآورنده
شناسه افزوده	منتظر ظهوری، مجید، ۱۳۵۹-، گردآورنده
شناسه افزوده	آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳-، گردآورنده
شناسه افزوده	خانی‌پور، مرتضی، ۱۳۶۴-، گردآورنده
شناسه افزوده	گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن
شناسه افزوده	انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
رده بندی کنگره	DSR۴۴:
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۰۴۳
شماره کتابشناسی ملی	۷۳۶۲۰۸۲
وضعیت رکورد	فیا

انتشارات آریارنا

انتشارات آریارنا بر آن است تا کتاب‌های ارزندهٔ تألیفی و ترجمه‌ای پژوهشگران ایرانی یا نیرانی را در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی همچون باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و زبان‌های باستانی منتشر کند، کتاب‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند باشند. با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران انتشارات آریارنا دور نمانده و چاپ کتاب‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده دربارهٔ جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های انتشارات آریارنا است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. کتاب‌های انتشارات آریارنا پیشکشی ناچیز است به ایرانیان، ایرانی‌تباران، ایران‌دوستان و همهٔ مردمان جهان ایرانی که ایران و جهان ایرانی را از جان دوست‌تر می‌دارند.

مدیر

دکتر شاهین آریامنش

| گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

مشاوران علمی

| دکتر سیدمنصور سیدسجادی (مؤسسهٔ ایزمتو ایتالیا) | استاد اسماعیل یغمایی (سازمان میراث فرهنگی کشور) | دکتر سیدمهدی موسوی (دانشگاه تربیت مدرس) | دکتر محمدابراهیم زارعی (دانشگاه بوعلی سینا همدان) | دکتر سجاد علی‌بیگی (دانشگاه رازی، کرمانشاه) | دکتر حمیدرضا ولی‌پور (دانشگاه شهید بهشتی) | دکتر سعید امیرحاجلو (دانشگاه جیرفت) | دکتر سیروس نصراله‌زاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | دکتر رضا مهرآفرین (دانشگاه مازندران) | دکتر فرزانه گشتاسب (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | هوشنگ رستمی (گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن) |

فهرست

سخن دبیر علمی همایش | سیدمهدی موسوی

۹

مقاله‌های فارسی

- ارزیابی و تحلیل نظریه‌های نوسنگی شدن در ایران | سیدکمال اسدی اجایی و رحمت عباس‌نژاد سرستی ۱۳
تپه ماچلک؛ محوطه‌ای نویافته از دوران نوسنگی باسفال در دشت گرگان | حبیب‌اله رضایی و سیدمقداد
میرموسوی ۳۷
- نقش استحاله سنگ مس در فلات مرکزی ایران در نیمه هزاره پنجم پم در برهم‌کنش‌های منطقه‌ای | رحمت
عباس‌نژاد سرستی ۴۹
- برهم‌کنش جوامع مس‌وسنگ چهارمحال و بختیاری با مناطق هم‌جوار | مهدی علیرضازاده نودهی، محمود
حیدریان و علیرضا خسروزاده ۶۹
- الگوهای استقرار محوطه‌های مس‌وسنگ میانی در زاگرس مرتفع: نمونه موردی بخش لاران، استان
چهارمحال و بختیاری | محسن حیدری دستنایی و علی‌اصغر نوروزی ۸۹
- تپه قلعه‌خرابه ازنا شاهی بر حضور جوامعی از مس‌سنگی جدید تا دوران اسلامی در شرق زاگرس مرکزی |
بهزاد حسینی سرپیشه ۱۰۱
- بررسی تحولات عصر مفرغ سیستان و برهکنش‌های فرهنگی آن با مناطق دیگر | جواد علایی مقدم، رضا
مهرآفرین و سیدرسول موسوی حاجی ۱۳۱
- معرفی و تحلیل مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته در اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه در شهرستان
بوین‌زهر، استان قزوین | ناصر امینی‌خواه، فرزاد مافی و فرهاد فتاحی ۱۴۷
- عصر آهن قدیم در شرق ایران | علی‌اکبر وحدتی ۱۶۵
- برهم‌کنش خدایان آب‌وهوای اورارتویی و خاور نزدیک باستان | مریم دارا ۲۲۱
- بازنمایی فرة شاهانه (فرّ کیانی) در هنر ایران باستان، میراثی از سنت‌های هنری میان‌رودان | مریم کشمیری ۲۳۱
- پایه‌ستون محوطه تل دروازه جلوذر، سرنخی از یک بنای ستوندار هخامنشی در ارسنجان | ابراهیم روستایی
فارسی و بهزاد حسینی سرپیشه ۲۵۷

- معرفی، مطالعه و تحلیل گل مهرهای به‌دست‌آمده از بررسی تل گردوها، شهرستان اقلید، استان فارس | حامد مولایی کردشولی و علیرضا جعفری‌زند ۲۷۱
- شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازیان سلیمانیه | بریار سان‌احمد و اسماعیل سلیمی ۲۸۷
- بررسی باستان‌شناختی بخشی از محور ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی: «تنگ سی‌پله» در استان لرستان | جواد نیستانی و یونس یوسف‌وند ۳۰۵
- مطالعه قلاع قرون میانی اسلامی خراسان جنوبی؛ مطالعه موردی قلعه‌کوه فردوس | محمد فرجامی و علی‌اصغر محمودی‌نسب ۳۲۳
- محله قُمادین در شهر اسلامی جیرفت و مسئله بازرگانی دوربُرد | سعید امیرحاجلو ۳۴۳
- ارزیابی تشابهات بین فرهنگی ایران و سوریه بر مبنای مطالعات سفال‌های قرون میانی اسلامی | حسین صدیقیان و مجید منتظر ظهوری ۳۶۵
- نویافته‌های کاشی زرین‌فام قلعه دختر شهر کرمان | رضا ریاحیان‌گهرتی ۳۸۷
- معرفی و تحلیل نقش‌های هندسی یافته‌های گچی دوران اسلامی مکشوفه از محوطه شاه‌نشین فریم مازندران | هانیه حسین‌نیا، حسن هاشمی زرج‌آباد، سیدرسول موسوی حاجی، مهدی عابدینی ۴۰۳
- مقایسه ساختاری قمه قفقازی (کیندجال) و ایرانی در عصر صفوی بر مبنای مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان | مجید حاجی‌تبار و میترا حاجی ۴۱۳

مقاله‌های انگلیسی

- Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture | Zeyneb Guliyeva 29**
- Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences | Veli Bakhshaliyev 43**
- Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin | Turan Hashimova 59**
- Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin | Fizza Gulieva 69**
- Iron Age short bronze sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an analysis of the dispersion and evolution | Narges Bayani 77**
- Monuments and Memory at Pasargadae | Jacob Marc Stavis 107**
- Glazed Parthian Pottery as luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. | Giacomo M. Tabita 135**
- Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 | Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi 155**
- Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) | Ana Marija Grbanovic 167**

سخن دبیر علمی همایش

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

نخستین همایش بین‌المللی دوسالانه انجمن علمی باستان‌شناسی ایران با موضوع برهم‌کنش‌های فرهنگی ایران و سرزمین‌های همجوار، با تولیت انجمن علمی باستان‌شناسی ایران و مشارکت و همکاری دانشگاه‌های مختلف؛ مراکز پژوهشی نظیر پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ پژوهشگاه باستان‌شناسی و دیگر مراکز علمی-فرهنگی شکل گرفت. انجمن علمی باستان‌شناسی ایران براساس اهداف و وظایفی که در اساسنامه مشخص شده است، برنامه‌های مختلفی را در راستای اعتلای علم باستان‌شناسی در کشور دنبال می‌کند که برگزاری نشست‌ها و همایش‌های علمی در سطح ملی و بین‌المللی از جمله آنها به شمار می‌رود. هیئت مدیره انجمن، علاوه بر تلاش‌های جاری در زمینه توسعه و ترویج دانش باستان‌شناسی، یکی از اهداف بلندی که به دنبال تحقق آن است، تأثیرگذاری یافته‌های این علم بر رفتارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است. بی‌شک آگاهی‌آحاد مردم، اعم از پیر، جوان و به‌ویژه نوجوانان از پیشینه و هویت تاریخی خویش، در تقویت اعتماد به نفس، تصحیح رفتارها و هنجارهای جاری جامعه، تقویت اتحاد و انسجام ملی تأثیر شگرفی خواهد گذاشت. بر همین اساس شناخت و آگاهی مردم ما از ریشه و پیشینه مشترک و روابط عمیق تاریخی ملت ایران با مردمانی که در حوزه ایران فرهنگی می‌زیند، در برقراری صلح و آرامش، کاستن از تنش‌ها و تداوم دوستی‌ها تأثیر بسزایی خواهد داشت. گذشته درخشان و غنای فرهنگ و تمدنی که امروز بدان می‌بالیم، حاصل

برهم‌کنش‌هایی است که در درازنای تاریخ میان ساکنان این سرزمین و مردمان سرزمین‌های همجوار شکل گرفته است. از این رو بایسته است به مدد دانش باستان‌شناسی بر پیوندهای عمیقی که میان نیاکان ما و مردمان هم‌عصرشان در سرزمین‌های پیرامونی برقرار بود، آگاهی یابیم و در زمانه‌ای که برخی بر طبل جدایی‌ها و فاصله میان ملتها می‌کوبند، پیوندهامان را عمیق‌تر و دوستی‌هامان را پایدارتر سازیم تا جهانی پر از آرامش برای همگان فراهم سازیم. بر همین اساس، هدف غایی‌کنگره حاضر شناخت عمیق‌تر نسبت به برهم‌کنش‌های فرهنگی ایرانیان با ساکنان سرزمین‌های پیرامونی در طول تاریخ و انجام تبادلات علمی میان باستان‌شناسان ایرانی و هم‌تایان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. به‌رغم مشترکات دیرینه فرهنگی و تمدنی، متأسفانه حضور باستان‌شناسان ایرانی در پژوهش‌های باستان‌شناسی کشورهای حوزه ایران فرهنگی صفر است. امید آن داریم پیامد این رویداد خجسته، افزونی شناخت متخصصان و پژوهشگران از ظرفیت‌های موجود منطقه‌ای و همکاری‌های نزدیک در فعالیت‌های میدانی در حوزه‌های مشترک و مورد علاقه طرفین در آینده نزدیک باشد.

سیدمهدی موسوی کوهپیر

رییس هیئت مدیره

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازیان سلیمانیه

بریار سان احمد* اسماعیل سلیمی**

*دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران

**دانش‌آموخته کارشناسی ارشد دانشگاه تهران و امریه اداره میراث فرهنگی مهاباد

چکیده

ناحیه شمال بین‌النهرین، اقلیم کردستان کنونی، در عصر ساسانی محل زد و خورد میان ایرانیان و رومیان بوده است. یکی از مهم‌ترین جنگ‌های بین ساسانیان و رومیان در سال ۶۲۷ میلادی بین خسرو پرویز و هیراکلیوس در شمال عراق در قلعه به‌نام بازیان واقع در استان سلیمانیه کنونی اتفاق افتاده است. در این سال هیراکلیوس از طریق ارمنستان وارد آذربایجان گردید و خسرو پرویز همراه با سپاهیان به سمت منطقه اردلان و کوه‌های زاگرس عقب‌نشینی کرد و هیراکلیوس بدون هیچ‌گونه نیروی تدافعی به شیز (تخت سلیمان) رسید و جهت گذراندن فصل زمستان به دشت‌های بین‌النهرین رفت و در آنجا نواحی بین رودخانه‌های سیروان و زاب کوچک از جمله شهرزور و دستگرد را مورد تاخت و تاز خود قرار داد. قلعه بازیان از دوره آشور تا قرون متأخر اسلامی مورد استفاده حکومت‌های مختلف از جمله ساسانیان بوده است که در آن اقدام به بنا نهادن چهارتاقی کرده‌اند. به علاوه کشف مواد فرهنگی دیگری از قبیل سکه و سفال نشان از حضور پر رنگ ساسانیان در این ناحیه دارد. در نوشتار پیش‌رو سعی شده است تا شکست ساسانیان و حضور رومیان در قلعه بازیان براساس کاوش‌های صورت گرفته تجزیه و تحلیل شود. فرض ما بر آن است که تبدیل چهارتاقی به کلیسا و

کشف شواهد فرهنگی مربوط به مذهب مسیحیت در قلعه بازیان در کنار شواهد تاریخی، نشان از تسلط رومیان بر این بخش از قلمرو امپراتوری ساسانیان در عهد خسرو پرویز دارد.

واژه‌های کلیدی: شمال عراق، بازیان، معماری، ساسانیان، رومیان.

مقدمه

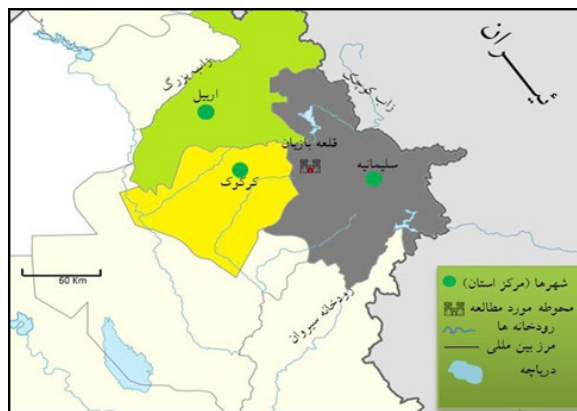
اردشیر اول با شکست اردوان پنجم، سلسله اشکانی را بر انداخت و حکومت جدیدی پایه‌گذاری کرد و رویداد این پیروزی را بر نقش برجسته‌ای در فیروزآباد به تصویر کشید (کریستین‌سن، ۱۳۹۴: ۹۸-۱۰۰). وجود جنگ‌های داخلی و مبارزه با متعصبان مذهبی در روم از یک طرف و نتیجه اتحادی به رهبری اردشیر اول در داخل کشور در انقراض سلسله‌ای اشکانی مؤثر افتاد. اردشیر اول در اواخر سال ۲۲۶ م. به کمک فرمانروایان آدیابنه و کرخ سلوخ (کرکوک) موفق به تصرف بین‌النهرین و گرفتن تیسفون گشت (Frye, 2000: 284؛ شیمین، ۱۳۸۴: ۱۹؛ هرمان، ۱۳۹۲: ۸۴) و از سال ۲۳۰ تا ۲۳۸ م. موفق به تسخیر تمام سرزمین بین‌النهرین شد (هرمان، ۱۳۹۲: ۸۵). براساس کتیبه کعبه زردتشت در سال ۲۴۴ م. شاپور اول در بین‌النهرین در محلی به نام پیروز شاپور (انبار امروزی) به محاصره پرداخت که در جریان آن گوردیان قیصر جوان روم کشته شد و شاپور با جانشین آن، فلیپ عرب معاهده صلحی بست (شیمین، ۱۳۸۴: ۲۲). در سال ۲۷۷ م. بهرام دوم به سلطنت رسید (لوکونین، ۱۳۹۳: ۱۷۳) و دوباره جنگ‌های ساسانیان با رومیان و امپراتور کاروس از سرگرفته شد (شیمین، ۱۳۸۳: ۳۶) در نتیجه این حملات رومیان سرزمین بین‌النهرین را متصرف و تا تیسفون پایتخت دولت ساسانی پیش رفتند. بهرام به دلیل قیام مرزهای شرقی در برابر لشکریان روم نتوانست پایداری کند، و رومیان از رود فرات گذشته، و سرزمین‌های بین آن، و رود دجله را به تصرف در آوردند (مشکور، ۱۳۸۹: ۲۴۵) سرانجام با مرگ کاروس و به قدرت رسیدن دیوکلیتیان، قرارداد صلحی بین دو امپراتوری منعقد شد که براساس آن بین‌النهرین در اختیار رومیان قرار گرفت (Dodgeon&Lieu, 1991: 101). با به قدرت رسیدن نرسی وقایع مهمی در شمال بین‌النهرین روی داد (نولدکه، ۱۳۵۸: ۶۱۷). در پایکولی^۱ نزدیک دربندیخان در جنوب غرب سلیمانیه کتیبه دو

^۱ آنچه در کتیبه پایکولی اهمیت دارد و باید به آن پرداخته شود، اشاره به نام گرمیان و گرمیانی‌ها است که در این دوره در تاریخ نقش کلیدی داشته‌اند و همچنین اشاره به نام شهرزور است که به صورت «سیارزور» آمده است. این سند در مورد کوه پ‌نشینی مرزی که از آن‌ها استقبال و همراه آنها بوده‌اند، بحث می‌کند. هر چند مشخص نیست که تا چه اندازه این ادعا درست است. اما بدون شک کوه‌نشینی که سر راه قرار داشتند از ارمنستان به پایکولی کوه‌های کردستان (میدیا) آمده بودند (احمد، ۲۰۱۱: ۸).

زبان‌های در دست است (سامی، ۱۳۹۳: ۲۶) که اشاره به مرکزیتی به نام «لاشوم»^۱ می‌کند که فرمانروایی داشته که اسم آن نامشخص، و از طرفداران نرسه بوده است (همان، ۱۲۹). شاپور دوم در سال ۳۳۸ م. به بین‌النهرین لشکر گسیل داشت و برای جبران خساراتی که در محاصره نصبین دیده بود به تسخیر شهر سنجار همت گماشت و با لشکریان کنستانتینوس در نزدیک تپه‌های سنجار روبه‌رو شد و در نتیجه لشکریان روم در این جنگ مغلوب سپاه ساسانیان گشتند (مشکور، ۱۳۸۹: ۳۵۱-۳۵۲). بعد از مرگ کنستانتینوس دوم جانشین وی ژولیان بین‌النهرین را مورد تاخت و تاز قرار داد و حتی موفق شد تا نزدیکی تیسفون پیشروی کند اما در راه بازگشت ژولیان کشته شد و رومیان مجبور به معاهده صلحی سی ساله در میان تکریت-سامرا با ساسانیان گشتند (شیپمن، ۱۳۸۴: ۴۰-۴۱). پس از شاپور دوم در سال ۳۷۹ م. اردشیر دوم بر تخت سلطنت جلوس کرد. اردشیر دوم قبل از آنکه به پادشاهی برسد از طرف شاپور در ناحیه «آدیابن» حکومت می‌کرد و وی کسی بود که مسیحیان آن سرزمین را شکنجه و آزار بسیار رساند (پرویز، ۱۳۴۳: ۱۹۰-۱۹۱؛ نولدکه، ۱۳۵۸: ۱۴۰). دوران پادشاهی شاپور سوم عصر رونق دوباره آیین مسیحیت در منطقه‌ای کردستان (شمال-عراق) بود که این امر از آنجا بر ما روشن می‌شود که کلیساهای زیادی در دوران شاپور سوم برپا شدند. علاوه بر این در آن زمان از طرف کلیسای کردی نامه‌هایی برای سرزمین‌های دیگر از جمله ارمنستان، هند و ترکیه فرستاده شده است (داود، ۲۰۰۲: ۶۲). در سال ۵۰۳ م. سپاهیان قباد به شمال بین‌النهرین رهسپار شدند و بعد از محاصره طولانی شهر آمد آن را تسخیر کردند اما در سال ۵۰۶ م. به سبب معاهده صلح و در ازاء دریافت مبالغ بیشتری طلا به رومیان واگذار شد (شیپمن، ۱۳۸۴: ۵۵). در زمان خسرو اول و به سال ۵۴۰ م. سپاه ساسانی ساحل رودخانه فرات به سمت بالا تا شهر منبج را درنوردید و یک سال بعد خسرو شخصاً با سپاهی بزرگ در بین‌النهرین حاضر شد، اما تاکتیک ماهرانه بلیزار و شیوع طاعون از مصر، شاه ساسانی را مجبور به عقب‌نشینی کرد (شیپمن، ۱۳۸۴: ۶۱-۶۰). هیراکلیوس در ۶۲۷ م. به قصد حمله به دستگرد که اقامتگاه خسرو پرویز بود از رواندز و رود زاب بزرگ گذشت و در ۱۲ دسامبر همان سال جنگ بزرگی در نزدیکی موصل قدیم روی داد. اگرچه رازتس سردار ایرانی در جنگ کشته شد ولی سربازان او شکست نخوردند بلکه به سنگرهای خود عقب نشستند (شیپمن، ۱۳۸۴: ۷۷؛ مشکور، ۱۳۶۳: ۴۶۱-۴۶۲) اما هیراکلیوس به دستگرد که خسرو کاخی در آنجا داشت عزیمت کرد و در انتظار رسیدن وی ماند، خسرو به تیسفون

^۱ لاشوم یکی از شهرهای گرمیابان بوده و مشخص است که قبلاً به‌صورت لاسیم بوده که در ۴۸ کیلومتری جنوب کرکوک در کنار تاوق واقع شده است (Budge, 1983: 44).

گریخت، و حال آنکه هراکلیوس دستگرد را تصرف و غارت کرد و خزاین فراوانی در آنجا یافت و از آنجا عقب نشست و برای قشلاق کردن از همان راهی که آمد بود بازگشت (Frye, 2000: 285) به واسطه برف سنگین، ماه‌های فوریه و مارس را در این منطقه گذرانید سپس به بین‌النهرین برگشت و به دوازده میلی نهران (سیروان-دیاله) رسید، و به دلیل خرابی همه پل‌ها در کوه‌های زاگرس در برف ماند، پس از گذشتن از شهرزور^۱ (سیازوروس) در اوایل ماه مارس به بزرن (بروزه) رسید، در یازدهم همان ماه در شهر شیز فرود آمد و زمستان را در آنجا گذرانید (مشکور، ۱۳۸۹: ۱۱۳۱). سرزمین سورستان یا شمال عراق از حاصل خیزترین ایالات شاهنشاهی ساسانی و مهم‌ترین ناحیه مالیاتی این امپراتوری به شمار می‌رفت، به صورتی که بر روی رودخانه‌های دجله، فرات و دیاله (سیروان) سدها و بندهای متعددی احداث شده بود (مشکور، ۱۳۸۹: ۸۶۱). بررسی‌های باستان‌شناختی در حریم رودخانه دیاله در شمال شرق بغداد کنونی نشان از گسترش وسیع آبیاری و میزان زمین زیر کشت، به دلیل علاقه وافر دولت به امور کشاورزی دارد (Frye, 2000: 281-288). شمال بین‌النهرین (اقلیم کردستان کنونی) از مهم‌ترین مناطقی است که از زمان روی کار آمدن ساسانیان تا انقراض آن محل زد و خورد میان سپاهیان روم و ساسانیان بوده است. در بخشی از کشور عراق و در میان رودخانه‌های زاب بزرگ و سیروان آثار متعددی متعلق به دوره ساسانیان از جمله قلعه بازیان بنا نهاده شده است که با اتکاء بر شواهد باستان‌شناسی مانند سکه‌ها و مدارکی در ارتباط با آیین مسیحیت حضور پر رنگ ساسانیان و شکست آن‌ها از رومیان و در نهایت حضور مسلمانان در این قلعه کاملاً مشهود است.

نقشه ۱. موقعیت قلعه بازیان در استان سلیمانیه اقلیم کردستان کنونی

^۱ دلشاد عزیز زاموا معتقد است که پیدا شدن صلیب در آتشکده بازیان مربوط به آن سربازان رومی است که در حدود سال ۶۲۸ م. از شهرزور گذشته‌اند (زاموا، ۲۰۱۶: ۱۱۹-۱۳۰).

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد پژوهش

قلعه بازیان در منطقه به همین نام در غرب شهر سلیمانیه و به فاصله‌ای ۳۷ کیلومتری از مرکز آن واقع شده است. ناحیه‌ای یاد شده بخشی از استان سلیمانیه است که در کمرکش کوه‌های قره‌داغ که از رودخانه سیروان شروع و تا رودخانه زاب کوچک به طول ۱۱۰ کیلومتر کشیده شده- قرار گرفته است (نقشه ۱). در این منطقه گذرگاهی به نام «در بند بازیان» وجود دارد که مناطق کرکوک و سلیمانیه را به هم متصل می‌کند و در مجموع ۵۴ کیلومتر از سلیمانیه فاصله دارد (بابان، ۱۹۸۹: ۲۷). قلعه‌ای بازیان در شرق شهرک ته‌کیه‌وه به فاصله چند صد متری از آن که مساحت زیادی دارد و آثار دیوارهای آن هنوز پابرجا است، واقع شده است (همان، وهبی، ۲۰۱۱: ۱۸۷-۱۸۸).

پیشینه پژوهشی

از نخستین منابعی که به در بند (گذرگاه) بازیان اشاره کرده، متعلق به دوره آشور و عهد آشور ناصر پال دوم است که از این منطقه تحت عنوان بابیت یا بابیتا (Babit-Babita) به معنای در یا دروازه یاد کرده است (بابان، ۱۹۸۹: ۴۰). حمدالله مستوفی نیز در دوره سلجوقیان از این نواحی به نام «ده‌بندی خلیفه» سخن به میان آورده است (مستوفی، ۱۳۳۶: ۱۳۰-۱۲۸). در عهد عثمانیان نیز از این منطقه به صورت در بند خانه کُون (خانه کهنه) یاد شده (که‌ریم‌به‌گ، ۲۰۰۱: ۳۶) به علاوه در عصر نادرشاه افشار و در کتاب جهان‌گشای نادری از گذرگاه بازیان به نام آق‌در بند (در بند سفید) ذکر به میان آمده است (منشی، ۱۳۹۱: ۱۸۲). همچنین قلعه بازیان به شماره ۲۹۰۷ و متعلق به دوره آشوریان، ساسانیان و اسلامی در مواقع الاثریه‌العراقی به ثبت رسیده است (۱۹۷۰، ۳۳۳).

قلعه بازیان

قلعه بازیان یکی از مهم‌ترین محوطه‌های باستانی در کردستان عراق است که به دلیل موقعیت استراتژیک و نظامی آن از گذشته‌های دور و در دوره‌های مختلف تاریخی مورد سکونت گروه‌های گوناگون انسانی بوده است. شواهد تاریخی و مدارک باستان‌شناسی مؤید آن است که قلعه‌ای بازیان از دوره آشوریان محلی شناخته شده و تا عهد عثمانیان مورد استفاده بوده است (بابان، ۱۹۸۹: ۴۰؛ نبی‌سون، ۲۰۰۷: ۴۴). بازیان در ابتدا بخشی از سرزمین لولو-زاموا و به «داگارا» معروف و حاکم آن شخصی به نام «نورداد» بوده است (قره‌داغی، ۱۹۹۸: ۴۵). در دوره آشوریان نیز با توجه به موقعیت نظامی بازیان، آشور ناصر پال دوم به این منطقه حمله و آن را تحت تسلط آشوریان در آورد

(امین‌زهی، ۱۹۳۹: ۵-۶). کمال نوری معروف و معتصم رشید معتقدند که بازیان یک مکان مذهبی بوده (گزارش کاوش: ۱۹۸۰، معروف و معتصم) با این حال کمال رشید عقیده دارد که این محل پایگاه نظامی در دوره ساسانیان و اسلامی بوده است (رشید، ۲۰۰۲، ۲۶۱).

تصویر ۱. نمای کلی از قلعه بازیان در نزدیک راه ارتباطی سلیمانیه به کرکوک (Deroche, 2014: 35)

چنانکه گفته شد قلعه بازیان در طول دوره‌های زیادی تا عصر عثمانیان و هم‌چنین در عصر ولایت بابان مورد استفاده قرار گرفته است. این منطقه نقش مهمی در جنگ‌های بین عبدالرحمن پاشای بابان و عثمانیان، و هم‌چنین پیکارهای میان عثمانیان و صفویان داشته است (ئی‌بی‌سون، ۲۰۰۷: ۴۴). قلعه بازیان به صورت چهارضلعی است که هر ضلع آن ۴۳/۵۰ متر طول، و ضخامت دیوارهای آن نیز ۲/۶۰ متر است. قلعه‌ای یاد شده دارای هشت برج که چهار مورد از آن‌ها با تاق‌های رومی در چهارگوشه قلعه و چهار برج دیگر به صورت نیم‌دایره در وسط دیوارهای شمالی و جنوبی به فاصله ۳/۵۰ متر از هم احداث شده‌اند (تصویر ۱ و جدول ۲، ردیف ۱). در دیوار شرقی دو برج برای نگهداری وجود دارد که از داخل حیاط به وسیله چهار پله می‌توان به داخل آن‌ها راه یافت. ورودی اصلی قلعه با عرض ۴/۶۰ متر در سمت جنوب قرار گرفته است. در ساخت فضاهای قلعه بازیان از سنگ‌های نازک و باریک در اندازه‌های مختلف و سنگ‌های تراش به شکل چهارضلعی که از آن‌ها در قسمت‌های مختلف قلعه و از جمله پله‌ها با ملاط ساروج استفاده کرده‌اند. در مجموع قلعه بازیان شامل چهار بخش اداری، انتظار و استقبال، محل حاکم و خزانه بوده است (رشید، ۲۰۰۲: ۲۳۸-۲۳۷). با حضور ساسانیان در شمال عراق قلعه بازیان نیز به تصرف آن‌ها درآمد. مدارک

باستان‌شناسی از جمله چهارتاقی، سکه و سفال نشان از حضور پررنگ ساسانیان در این قلعه دارد. به‌علاوه تبدیل چهارتاقی به کلیسا و شواهد دیگری در ارتباط با مذهب مسیحیت مبین شکست ساسانیان از رومیان در زمان خسرو پرویز دارد. به‌طورکلی در جریان کاوش و بررسی قلعه بازیان ساختارهای معماری شاخصی هم‌چون چهارتاقی و کلیسا، و مواد فرهنگی دیگری از قبیل سکه، سفال و ... کشف و شناسایی شد که در ادامه به تفصیل به آن‌ها خواهیم پرداخت.

چهارتاقی

بنای چهارتاقی بازیان در مرکز قلعه واقع شده، و از بخش‌های اصلی آن محسوب می‌شود (جدول ۲، ردیف ۱)، (رشید، ۲۰۰۲: ۲۴۱). طول بنای چهارتاقی ۱۷ متر و عرض آن در حدود ۱۱ متر است. ورودی اصلی بنا در سمت جنوبی اتاقی به طول ۴ متر و عرض ۳/۷۵ متر قرار گرفته است. اتاق مزبور بر روی سکویی به ارتفاع ۵۰ سانتی‌متر ساخته شده است و سپس با چند پله به سمت پایین به داخل چهارتاقی راه می‌یابد. در چهار طرف چهارتاقی راهروهایی تعبیه شده است. در دیوارهای بخش شمالی و جنوبی راهرو چهار ستون دوتایی (دو مورد در بخش شمالی و دو مورد در بخش جنوبی) در داخل دیوار و به‌عنوان بخشی از تزئینات دیوار در نظر گرفته شده‌اند. ستون‌ها به ارتفاع ۱/۲۵ متر بر روی پایه‌های چهارگوش به ابعاد ۱/۵۰ متر احداث شده‌اند. دو ستون نزدیک به دیوار غربی و دو ستون دیگر نزدیک به دیوار شرقی هستند. در میان این چهار ستون سکوی نیمه مدوری به قطر ۴/۳۵ متر با سکوی به ارتفاع ۶۰ سانتی‌متر وجود دارد. راهروی در اتاق جنوبی تا کنار سکوی داخل چهارتاقی به طول ۴/۳۵ متر کشیده شده است (تصویر ۲). به نظر می‌رسد زیر این سکوی نیمه‌مدور آثار آتشکده‌ای وجود داشته باشد، زیرا چهار ستون یاد شده خارج از سکو هستند و به‌احتمال زیاد این بنا متعلق به چهار تاقی باشد که یکی از عناصر مهم معماری دوره ساسانی است. در وسط این چهار تاقی‌ها آتشدانی به شکل چاله کنده شده، که در آن آتش مقدس جهت انجام مراسم مذهبی افروخته می‌شد. به‌احتمال زیاد بنای مزبور همانند چهار تاقی یا آتشکده در دوره ساسانیان تا اواخر حکومت خسرو پرویز بوده که بعدها در هنگام تسخیر بازیان به وسیله هیراکلیوس به‌عنوان کلیسا مورد استفاده قرار گرفته است (Frye, 2000: 287)

تصویر ۲: نمای از چهارتاقی قلعه بازیان، تاق‌ها و سکوی نیمه مدور (نگارندگان، ۱۳۹۸).

کلیسا

کردستان عراق، مناطق شمالی کشور عراق کنونی در سال ۶۲۷ م. در جریان حمله هراکلیوس بیزانسی به غرب قلمرو ساسانیان مورد حمله قرار گرفت و در نتیجه آن بخش اعظم نواحی بین رودخانه‌های زاب کوچک و سیروان هدف تاخت و تازهای رومیان قرار گرفت و به تبع ویرانی‌های زیادی در این مناطق صورت گرفت (مشکور، ۱۳۸۹: ۱۱۳۱). آثار و شواهد این جنگ و کشمکش‌ها در محوطه دربند بازیان قابل رؤیت است. آثار و بناهای دربند بازیان در اواخر سال‌های دهه ۱۹۸۰ م. به وسیله چندین باستان‌شناس کاوش شد که در جریان این کاوش‌ها چندین فاز مهم معماری شناسایی شد. یکی از این فازها معماری چهارتاقی است که آثار چهار ستون مدور و ضخیم آن هنوز موجود است (جدول ۲، ردیف ۱). آنچه که قابل تأمل است اینکه این چهار تاقی بعدها دستکاری شده است تا شکل کلیسای بازلیکایی به خود بگیرد که نوعی از کلیساهای کهن در دوره ساسانیان در سرزمین بین‌النهرین بوده است (زمو، ۲۰۱۶: ۱۲۷-۱۲۸). ونسنت دیغوش براساس شناسایی دو صلیب گچی در شمال‌غربی بنا و در داخل اتاق مخزن معتقد است (تصویر ۳) که چهار تاقی به صورت کلیسای بازلیکایی تغییر شکل داده شده، و ساخت سکو اشاره به استفاده از این بنا به عنوان کلیسا دارد (Déroche, 2014: 33-34). به احتمال زیاد احداث کلیسا بر چهارتاقی هنگام حمله

هراکلیوس و عبور وی از منطقه شهرزور و ویران کردن دستگرد ساسانیان بوده باشد (Frye, 2000: 293؛ زمو، ۲۰۱۶: ۱۲۸).

تصویر ۳. صلیب‌های یافته شده از قلعه بازیان (Deroche, 2014: 37).

سکه‌های ساسانی و اسلامی

براساس چندین فصل کاوش در قلعه‌ای بازیان تعدادی آثار فرهنگی شاخص از جمله سکه از جنس مس و نقره مربوط به دوره ساسانی و اسلامی شناسایی شدند که از اهمیت منحصر به فردی برای تاریخ‌گذاری قلعه بازیان برخوردار هستند. در میان این سکه‌ها چهار سکه مفرغی شناسایی شد که بر آن‌ها تصویر خسرو دوم قابل مشاهده است (رشید، ۲۰۰۲: ۲۵۸). از میان این یافته‌ها، یک سکه از آن‌ها مربوط به دوره خسرو دوم (جدول ۱، ردیف ۱) و یک سکه به دوره خسرو یکم (جدول ۱، ردیف ۲) و دو سکه دیگر خسرو دوم متعلق به اوایل اسلام و در اصطلاح عرب-ساسانی هستند که در اطراف و پایین آن‌ها کلمات عربی به آن‌ها اضافه شده‌اند و اکنون در موزه شهر سلیمانیه کردستان نگهداری می‌شوند (جدول ۱، ردیف ۳-۴). چند سکه متعلق به دوره اسلامی نیز در میان سکه‌ها شناسایی شده، اما قابل بازخوانی نیستند با این حال یکی از آن‌ها به دوره امویان برمی‌گردد که دوره سلطنت عمر بن عبدالعزیز را نشان می‌دهد (۶۱ هـ/۶۸۱ م - ۱۰۱ هـ/۷۲۰ م) و در ضرابخانه دمشق به سال ۱۰۰ هـ. ق. ضرب شده است (جدول ۱، ردیف ۵).

جدول ۱. نمونه سکه‌های یافت‌شده از قلعه بازیان

ردیف	سکه	تصویر	نام پادشاه و سال کاوش	ضربخانه	مأخذ
۱	ساسانی		خسرو دوم (۵۹۱-۶۲۸ م.) از کاوش سال‌های (۱۹۸۷-۱۹۹۲) به‌دست آمد	نام‌علوم	محفوظ؛ در موزه سلیمانیه تصویر از: نگارندگان
۲	ساسانی		خسرو یکم (۵۳۱-۵۷۹ م.) از کاوش سال‌های (۱۹۸۷-۱۹۹۲) یافت شد	WYHC ویسپ- شاد- خسرو ^۱	محفوظ؛ در موزه سلیمانیه خواندن و تصویر سکه‌ها از: نگارندگان
۳	عرب- ساسانی		خسرو دوم (۵۹۱-۶۲۸ م.) از کاوش سال‌های (۱۹۸۷-۱۹۹۲) به‌دست آمد	MI/MY میشان ^۲	همان

^۱ ضربخانه‌ای که آن را WYHC نامیده‌اند، اما نمی‌توان با دقت مکان آن را تعیین کرد و اکثر سکه‌های ضرب شده در آن متعلق به اواخر دوره ساسانی است و مکان‌های چون: وه- از- (آمد)، کواد (آرجان در فارس)، وه- اردشیر (جنوب عراق)، ویسپ- شاد- خسرو (ماد)، نیشاپور (نیشاپور در خراسان)، توسط سکه‌شناسان و مورخان عنوان شده است (Malek, 1995: 124; Pourshariati, 2008: 209) و برخی از محققان این علامت اختصاری را متعلق به ضربخانه وه اردشیر می‌دانند (Bivar, 1963: 161-163; Gobl, 1973: 239) که در عراق کنونی واقع است، اما مشیری این علامت اختصاری را نشانه ضربخانه ویسپ- شاد- خسرو می‌داند (Mochiri, 1972: 39-40) و ما مکان این ضربخانه را همان ویسپ- شاد- خسرو در ماد می‌دانیم.

^۲ نام اختصاری MI نماینده شهر میشان است. در دوره ساسانی، بهرام پنجم، یزدگرد دوم، پیروز، قباد اول، خسرو اول، هرمز چهارم، خسرو دوم، قباد دوم، اردشیر سوم، پوراندخت، هرمز ششم و یزدگرد سوم در این ضربخانه سکه زده‌اند. سرزمینی که امروزه دشت میشان نامیده می‌شود، بین دجله و فرات جای داشته و پیشینه آن به دوره سلوکی و اشکانی می‌رسد (رستگار، ۱۳۹۵: ۱۲۷).

همان	AO/AW هرمزد اردشیران ^۱	خسرو دوم (۵۹۱-۶۲۸ م) از کاوش‌های سالهای (۱۹۸۷-۱۹۹۲) به دست آمده.		عرب - ساسانی	۴
همان	دمشق	عمر بن عبدالعزیز (۶۷۱-۷۰۱ م. ق. ۱۰۱-۷۲۰ م) از کاوش‌های سال ۱۹۸۷- ۱۹۸۸ به دست آمده.		امویان	۵

سفال

چندین شیء سفالی متفاوت با ابعاد، اشکال و رنگ‌های مختلف و هم‌چنین در قسمت خزانه قلعه چند خمره شناسایی شده‌اند که به‌احتمال از آن‌ها جهت نگهداری مواد غذایی استفاده می‌کردند. با توجه به طرح و لعاب سفال‌های هم‌عصر ساسانی به‌احتمال زیاد متعلق به عهد ساسانی باشند (تصویر ۴). به‌علاوه در میان مجموعه سفالی قلعه بازیان دو کوزه سفالی مربوط به عصر عباسیان نیز شناسایی شد.

تصویر ۴. ظروف سفالی به‌دست‌آمده از قلعه بازیان سلیمانیه

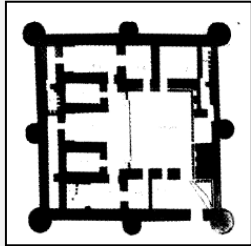

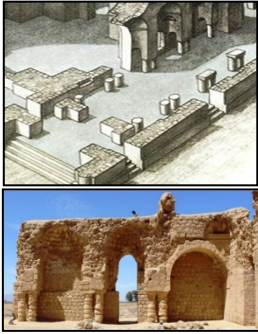

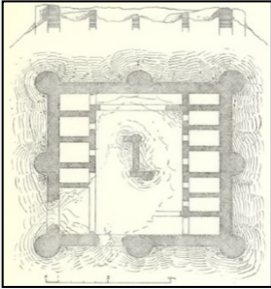

^۱ جزو شهرستان‌های ایران است و ساخت دو شهر (هرمزد اردشیران) و (رام هرمزد) را به هرمزد تکاور پسر شاپور نسبت داده‌اند (مشکور، ۱۳۷۱: ۲۲۶). تقریباً اکثر نویسندگان با تفاوت اندکی در نام «هرمزد اردشیران» ساخت شهر «هرمزد اردشیر» یا هرمزدان اردشیر» را به اردشیر بابکان منتسب می‌کنند.

تحلیل

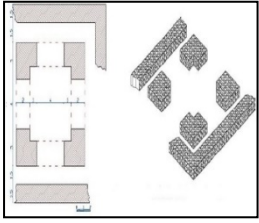

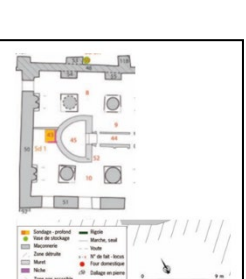
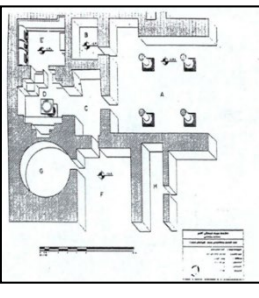

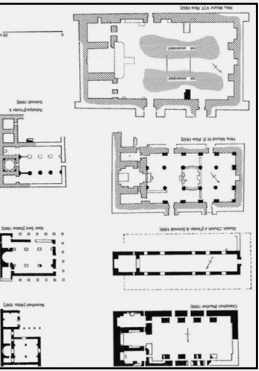
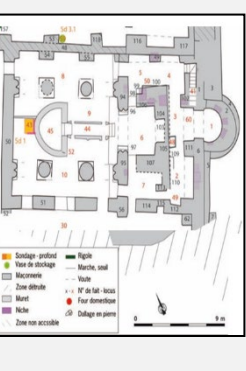
بازبان مشابه چندین قلعه است که زمان احداث آن‌ها به دوره ساسانی برمی‌گردند به گونه‌ای که سبک و خصوصیات معماری یکسانی در میان آن‌ها قابل مشاهده است. قلعه تل ابو شعاف یکی از این قلاع است که در شمال غرب جلولا و به فاصله ۲۵ کیلومتری سد حمیرین واقع شده است. بنای مزبور با پلانی مستطیل شکل که طول هر ضلع آن ۲۷ متر و ضخامت دیوارهای بیرونی آن ۱/۶۰ متر است. به علاوه تل ابو شعاف دارای هشت برج که چهار مورد از آن‌ها به صورت مدور در گوشه بنا قرار گرفته‌اند و چهار مورد دیگر به شکل نیمه مدور در وسط دیوارها به سمت بیرون بنا شده‌اند. بنای یاد شده در وسط دارای حیاط و چهار ستون است. دو اتاق بر روی این ایوان در سمت راست واقع شده‌اند. در سمت چپ بنا و در پشت اتاق‌ها راهرو باریکی وجود دارد که در آن راه پله و مدخلی جهت رسیدن به پشت بام بنا وجود دارد (جدول ۲، ردیف ۱). تاریخ ساخت این بنا به سده ششم میلادی برمی‌گردد و به منظور نظامی احداث شده است (الصالحی، ۱۹۸۰: ۲۵۴-۲۵۵؛ الکسار، ۱۹۷۹: ۶۶۸-۶۷۰). به علاوه چهار ستون بخش سکو قلعه بازبان که به صورت نیمه مدور در دیوارهای شمالی و جنوبی قابل مشاهده است مشابه تزئینات معماری کاخ سروستان است که در ۹ کیلومتری جنوب غربی شهر سروستان و در کنار جاده شیراز به سروستان، در میان دشتی وسیع و در مسیر روستای نظرآباد قرار دارد (جدول ۲، ردیف ۲)، (محمدی‌فر، امینی، ۱۳۹۴: ۹۳). این نوع قلاع، دارای پلان مربع یا مستطیل بوده و با برج‌های نیم‌دایره یا گلابی شکل تو خالی در اطراف دیوارها و ورودی‌های آن احاطه می‌شد. منشاء این گونه دژها را رومی می‌دانند (Huff, 1995: 333)، از نمونه‌های دیگر دوره ساسانی، می‌توان به فراشبند و چندین قلعه در عراق اشاره نمود. فراشبند قلعه‌ای با پلان مستطیل شکل، و شامل هشت برج است که چهار برج از آن‌ها در چهار گوشه قلعه و چهار برج دیگر در وسط دیوار قلعه واقع شده‌اند (جدول ۲، ردیف ۳)، (Herzfeld, 1943: 26) لازم به یادآوری است که این گونه دژها، برخلاف نمونه‌های رومی، معمولاً به صورت دقیق راست-گوشه نبوده و ساسانیان اغلب ویژگی‌های دفاعی را به شکل آن ترجیح می‌دادند. به علاوه چهارتاقی در قلعه بازبان قابل مقایسه با نمونه‌های جولیان ایلام، بندیان و شیان و نمونه‌های دیگری در ایران است (جدول ۲، ردیف ۴-۵-۶). که چهار تاقی به صورت کلیسای بازلیکایی تغییر شکل داده شده، و ساخت سکو اشاره به استفاده از این بنا به عنوان کلیسا دارد (Déroche, 2014: 33-34). به احتمال زیاد احداث کلیسا بر چهارتاقی هنگام حمله

هراکلیوس و عبور وی از منطقه شهرزور و ویران کردن دستگرد ساسانیان بوده باشد (Frye, 2000: 293; زموا، ۲۰۱۶: ۱۲۸). آنچه قابل تأمل است اینکه این چهارتاقی بعدها دستکاری شده است تا شکل کلیسای بازلیکی به خود بگیرد که نوعی از کلیساهای کهن در دوره ساسانیان در سرزمین بین‌النهرین بوده است (Okada, 1991: 1) (جدول ۲، ردیف ۷).

جدول ۲. پلان قلعه بازیان و نمونه‌های مشابه در کشور ایران و عراق

مآخذ	تصویر بناهای مورد مقایسه	تصویر بنای مورد مطالعه	عناصر معماری مورد مقایسه	نام و محل بناهای مورد مقایسه	نام و محل بنای مورد مطالعه	رتبه
(Deroche, 2014: 35) (الکسار، ۱۹۷۹: ۴۰۷)			قوم و پلان بنا	قلعه تل ابوشمک	قلعه بازیان	۱
نگارندگان: (محمدرضا و امینی، ۱۳۹۴: ۹۳)			ستون‌های نیمه مندر	کاخ سورستان	قلعه بازیان	۲
(5) (Herzfeld, 1943)			برج‌ها			۳

۳۰۰ ♦ شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازبان سلیمانیه

<p>(Deroche 2014:35) (محمّدی‌خر و مترجم، ۱۳۹۰: ۷۹)</p>			<p>با احتمال زیاد بنای بزبور همانند چهارطاقی یا آتشکده در دوره ساسانیان تا اواخر حکومت خسرو پرویز بوده که بعدها در هنگام تسخیر بازبان به وسیله هیرکانیوس به عنوان کلیسا مورد استفاده قرار گرفته است. به علاوه چهارطاقی در قلعه بازبان قابل مقایسه با نمونه‌های چیریان ایلام، بندیان و شیوان و نمونه‌های دیگری در ایران است.</p>	<p>آتشکده چیریان</p>	<p>قلعه بازبان</p>	<p>۴</p>
<p>هژیری، ۱۳۹۲: ۱۱۷</p>			<p>بر اساس شناسایی دو صلیب گچی در شمال غربی بنا و در داخل اتاق مخزن معتقدند که چهار تاقی به صورت کلیسای بازنیکایی</p>	<p>چهارطاقی و آتشکده شیوان</p>	<p>قلعه بازبان</p>	<p>۵</p>
<p>هژیری، ۱۳۹۲: ۱۲۱</p>			<p>بر اساس شناسایی دو صلیب گچی در شمال غربی بنا و در داخل اتاق مخزن معتقدند که چهار تاقی به صورت کلیسای بازنیکایی</p>	<p>چهارطاقی بندیان</p>	<p>قلعه بازبان</p>	<p>۶</p>
<p>Okada, 1991: 1</p>			<p>بر اساس شناسایی دو صلیب گچی در شمال غربی بنا و در داخل اتاق مخزن معتقدند که چهار تاقی به صورت کلیسای بازنیکایی</p>	<p>کلیسای بازنیکایی کارش شده در عراق از دوره ساسانی</p>	<p>قلعه بازبان</p>	<p>۷</p>

برآیند

شواهد باستان‌شناختی و مدارک تاریخی مؤید آن است که بازیان واقع در استان سلیمانیه از گذشته‌های دور به دلیل موقعیت راهبردی و نظامی به‌عنوان یک قلعه نظامی مورد سکونت گروه‌های انسانی و دولت‌های مختلف بوده است. شواهد مزبور نشان می‌دهد که این قلعه از دوره آشوریان تا قرون متأخر اسلامی (عثمانیان) مورد استفاده بوده است. در سال ۲۲۶ میلادی اردشیر اول مؤسس سلسله‌ای ساسانی به کمک فرامانروایان محلی از جمله کرکوک موفق به تسخیر شمال بین‌النهرین گردید که از این زمان تا بیرون آمدن اعراب از شبه‌الجزیره عربستان محل درگیری‌های متعددی بین ساسانیان و رومیان بوده است. وجود خاک حاصل‌خیز، آب و هوایی مناسب با رودخانه‌های دائمی و همچنین ارتباط تجاری مناسب با شرق و غرب در سرزمین بین‌النهرین باعث جایگاه ویژه‌ای شمال عراق در نزد هر دو حکومت گشت. شواهد نشان می‌دهد که بازیان به‌عنوان یک قلعه نظامی در نزدیکی راه ارتباطی سلیمانیه به کرکوک و گذرگاهی به همین نام احداث شده است. در این قلعه سربازانی حضور داشتند که وظیفه امنیت شبکه‌های ارتباطی و مرزهای غربی امپراتوری ساسانی را بر عهده داشتند. علاوه بر فضاهای مختلف مسکونی و غیرمسکونی در قلعه‌ای بازیان فضاهای مذهبی از جمله چهارتاقی که بعدها به کلیسا تبدیل شد، وجود داشت، که در آن سربازان به امور مذهبی و آیینی خود می‌پرداختند. وجود سکه‌های متعلق به خسرو پرویز و چهار تاقی مشابه با نمونه‌های دیگر در ایران نشان از اهمیت قلعه بازیان در اواخر دوره ساسانیان دارد. هیراکلیوس در سال ۶۲۷ میلادی بعد از چندین شکست از خسرو پرویز و انتقال صلیب مقدس از بیت‌المقدس به تیسفون توسط خسرو در صدد تلافی برآمد، در نتیجه هیراکلیوس از طریق ارمنستان وارد آذربایجان و شهر شیز و از آنجا رهسپار شمال بین‌النهرین شد که در جریان این لشکرکشی شمال عراق تا نزدیکی تیسفون مورد تاخت و تاز حملات رومیان قرار گرفت. تبدیل چهارتاقی به کلیسا و کشف شواهد فرهنگی مربوط به مذهب مسیحیت نشان از حضور رومیان و پیروان آئین مسیحیت در بازیان دارد. به علاوه کاوش‌های باستان‌شناسی و مدارک یافته شده در جریان آن‌ها مانند سکه و سفال نشان می‌دهد که قلعه بازیان در سال ۶۴۰ میلادی توسط اعراب متصرف و بعدها در دوره امویان و عباسیان نیز مورد استفاده بوده است.

کتاب‌نامه

الف) فارسی

اکبری، امیر. (۱۳۸۷). «کعبه زرتشت و اهمیت تاریخی کتیبه شاپور اول ساسانی»، پژوهش‌نامه تاریخ فصلنامه دانشگاه آزاد اسلام واحد بجنورد، سال ۴، شماره ۱۱: ۲۴-۳۷.

۳۰۲ ♦ شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازبان سلیمانیه

- بزنوال، رولان. (۱۳۷۹). فن آوری تاق در خاور کهن، ترجمه: سیدمحمد حبیبی، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی. پرویز، عباس. (۱۳۴۳). تاریخ دوهزار و پانصد سال ایران از قدیم‌ترین ازمه تاریخی تا تشکیل سلسله طاهریان جلد ۱، تهران: مؤسسه مطبوعاتی علمی.
- رستگار، حسین. ۱۳۹۵، سکه‌های عرب-ساسانی بررسی و طبقه‌بندی نخستین درهم‌های اسلامی، چاپ اول، پازینه، تهران.
- مستوفی، حمدالله. (۱۳۳۶). زهه القلوب، گردآوری، محمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات اساطیر.
- سامی، علی. (۱۳۹۳). تمدن ساسانی، تهران: انتشارات سمت.
- شپمن، کلاوس. (۱۳۸۴). مبانی تاریخ ساسانیان، ترجمه: کیکاوس جهاننداری، تهران: نشر فرزاد.
- شپمن، کلاوس، ۱۳۸۳، تاریخ شاهنشاهی ساسانی، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، انتشارات میراث فرهنگی پژوهشگاه زبان و گویش، تهران.
- لوکونین، گریگوریوویچ. (۱۳۹۳). تمدن ساسانیان، ترجمه عنایت الله رضا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- محمدی‌فر، یعقوب و امینی، فرهاد. (۱۳۹۴). باستان‌شناسی و هنر ساسانی، تهران: شاپیکان.
- محمدی‌فر، یعقوب و مترجم، عباس. (۱۳۹۰). جولیان: آتشکده نویافته ساسانی در آبدانان ایلام، فصلنامه علمی-پژوهشی باغ‌نظر، شماره ۱۹، سال ۸: ۷۸-۸۸.
- مشکور، محمد جواد. (۱۳۷۱)، جغرافیای تاریخی ایران باستان، تهران: دنیای کتاب.
- مشکور، محمد جواد. (۱۳۶۳). ایران در عهد باستان در تاریخ اقوام و پادشاهان پیش از اسلام، تهران: سازمان انتشارات اشرفی.
- مشکور، محمد جواد، ۱۳۸۹، تاریخ سیاسی ساسانیان، بخش اول چاپ سوم، تهران: دنیای کتاب.
- منشی، میرزا مهدی‌خان، ۱۳۹۱، تاریخ جهانگشای نادری، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی ایران.
- نولدکه، تودور، ۱۳۵۸، تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان، ترجمه عباس زریاب خونی، تهران: انجمن آثار ملی.
- کریستین سن. آرتور، ۱۳۹۴، ایران در زمانی ساسانیان، ت. رشید یاسمی، چاپ چهارم، موسسه انتشارات نگاه، تهران.
- هژبری، علی. (۱۳۹۲). آتشکده و کلیسا، مجله تخصصی باستان‌شناسی کند و کاو. سال ۵، شماره ۸: باستان‌شناسی و فرهنگ و زبان‌های باستان، همدان، ۱۱۶-۱۲۹.
- هرمان، جورجینا. (۱۳۹۲). تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان، ترجمه: مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- حیدرپور. آزاده، دیگران، ۱۳۹۷، سکه‌های ساسانی استان همدان، اعضای هیات علمی و پژوهشگاه میراث فرهنگی گردشگری، مرکز نشر کشور دانشگاه بو علی سینا، همدان.

ب) عربی

- بابان، جمال، ۱۹۸۹، اصول اسماء المدن و المواقع العراقية، جزء ۱، بغداد. مطبعة الأجيال.
- وهیبی، توفیق، ۲۰۱۱، الآثار الكاملة، طبع الثانية، النشر كوردية و ژین، بغداد.
- المواقع الأثرية في العراق، ۱۹۷۰، مدير الآثار العراقية، بغداد.

نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران ♦ ۳۰۳

- رشید، کمال، ۲۰۰۲، موقع بازبان- لاؤاسة تحليلية لمخطط البناء و العناصر المعمارية، جزء ۱، مجلة هزارمیرد- عدد(۱۶)، سلیمانیه. وزارتہ تی پژوهشہیری حکومتہ تی ہریمی کوردستان
- الصالحی، واتقی اسماعیل، ۱۹۸۰، العمارۃ قبیل الاسلام، جزء ۳، بغداد.
- الکسار، عواد. ۱۹۷۹، تنقیبات تل ابو شعاف، مجله سومر، مجلد الخامس و الثلاثون ج ۱ و ۲، بغداد، ص ۴۶۸-۴۷۰.
- ج) کُردی:
- فرداغی، فاضل، ۱۹۹۸، میژووی گہلی لولو- دانیشٹوانی کونی ناوچہی پاریزگای نہ مرؤی سلیمان، سلیمان.
- کہریم بہگ، دارا احمد، ۲۰۰۱، کہریم بہگ فہتاج بہگی ہہ مہوہند بہ شیک لہ میژووی رزگاری خوازی گہلی کورد، چاپی یہ کہم، دہرگای پەخشی موکریان، ہہولیر.
- زہکی بہگ، محمد، ۱۹۳۹، تاریخ سلیمان وولاتی، چاپخانہی النجاج، بغداد.
- ٹی بی سون، ۲۰۰۷، سلیمان ناوچہ پیک لہ کوردستان، وەرگیرانی محمد حسین چاپخانہی مہلبندی کورد و لوجی، سلیمان.
- زموا، دلشاد عزیز، ۲۰۱۶، دہرکہوتنی ٹایینی زہردہشت و وقہ تل و عامی باپیرانی کورد، گوفا ری خال، ژمارہ ۲، چاپخانہی سہردہم، سلیمان.
- احمد، کوزاد محمد، ۲۰۱۱، پیکولی شوینہ واریکی گرنگ... دہفیکی لہ بیرکراو، گوفا ری ژین (ژمارہ ۳)، سلیمان.
- داود، نارام، ۲۰۰۲، میژووی کلیسای کوردی لہ سہردہمی ساسانیہ کاندان، دہرگای چاپ و پەخشی سہردہم، سلیمان.

پ) لاتین

- Bivar, A.D.H. 1963. "A Sasanian Hoard from Hilla", NC.
- Budge, E. A. W, 1983, the book of Governors, The Historia Morastica of Thomas Bishop of Marga, A.D 840. Vol1 London
- DÉROCHE Vincent, «La Fouille de Bazyan (Kurdistan irakien) : un monastère nestorien ? », Routes de l'Orient : Revue d'archéologie de l'Orient ancien - Hors série, 2014, vol. 1, octobre 2014, p. 29-43
- Dodgeman. M. H. Lieu S. N. C, 1991, The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars A. D 220-363, A Documentary History, New York.
- Gobl, R. 1973. "Der Sasanidische Munzfund Von Seleucia (Veh-Ardaser)", Mesopotamia, Vol. 8/ 9.
- Herzfeld. E, 1943, Damascus: Studies in Architecture: II, Ars Islamica, Vol , 10.
- Huff. D, 1995, Beobachtungen zum chartaqy und zur Topographie von Girre, Iranica Antiqua, Vol XXX
- Frye, N., 2000, The Political History of Iran under the Sassanians, Cambridge History of Iran (CHI), ed. E. Yarshater, vol. III, part 1, Cambridge (First published: 1983)
- Malek.H.M, The Numismatic Chronicle (1966-), Vol. 155 (1995), pp. 119-129
Published by: Royal Numismatic Society.
- Mochiri, M.I. (1972). Etudes de Numismatique Iranienne Sous Les Sassanides, Tome I: Tehran.
- Okada, Y.1991, Early Christian Architecture in the Iraqi South-Western Desert, Al-Rafidin, Vol. XII, , PP.71-83.

Pourshariati. P, 2008, Decline and fall of The Sassanian Empiers, the Sassanian-Parthian confederacy and The Arab Counquest of Iran, Published by I.B.Tauris & Co Ltd in association with the IranHeritage Foundation, London.

Introducing and Analyzing a Collection of New Rock Motifs around the Villages of Chalambar, Lak and Shorjeh in Buin Zahra city, Qazvin province Nasser Aminikhah, Farzad Mafi, Farhad Fatahi	147
Eastern Iran during Iron Age Ali Akbar Vahdati	165
Interaction of Climate Gods of Urartu and Ancient Near East Maryam Dara	221
Representation of Royal Splendor at Iranian Ancient Art, a Legacy of Mesopotamian Artistic Traditions Maryam Kashmiri	231
Pedestal of Tol Darvazeh Jolodar Site, Clue from Achaemenid Columned Structure at Arsanjan Ebrahim Roostaei, Behzad Hosseini Sarbisheh	257
Introduction and Analysis of Seal Impressions from Tal Gerdooha, Eqlid Hamed Molaei Kordshooli, Alireza Jafari Zand	271
Rebuilding the Defeat of Khosrwparris Troops in Northern Iraq, Relying on Sulaimaniyah Castle Exploration Bryar SanAhmed, Esmaeil salimi	287
Archaeological Survey of Part of Relation Axis of Khuzistan to Western Iran during Sassanid and Early Islamic periods: "Tang-i-Si Peleh", Luristan Javad Neiestani, Yunes Yoosefvand	305
Study of Medieval Islamic Castles in South Khorasan - Ferdows Mount Castle Mohammad Farjami, Ali Asghar Mahmoodi Nasab	323
Qomadin Quarter at Islamic Jiroft and Problem of Long Range Commerce Saeid Amir Hajlou	343
Assessing the Intercultural Similarities of Iran and Syria Based on Studies of Pottery of the Middle Ages Hosein Sedighian, Majid Montazae Zohouri	365
New Finding Luster Tiles from Qaleh Dokhtar, Kerman Reza Riahyan	387
Introducing and Analyzing the Geometric Motifs of the Findings of the Islamic Era of Gypsum from the Frame of Mazandaran Haniyeh Hosein Nia, Hasan Hashemi, Seyed Rasoul Mousavi Haji, Mehdi Abedini Araghi	403
Case Study and Structural Comparison of Caucasian and Iranian Qama (Kindjal) in the Safavid Era Accordind to C.I.M Collections Majid Hajitabar, Mitra Haji	413

Contents

English Articles

Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture Zeyneb Guliyeva	31
Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences Veli Bakhshaliyev	45
Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin Turan Hashimova	61
Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin Fizza Gulieva	71
Iron Age Short Bronze Sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an Analysis of the Dispersion and Evolution Narges Bayani	79
Monuments and Memory at Pasargadae Jacob Marc Stavis	109
Glazed Parthian Pottery as Luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. Giacomo M. Tabita	149
Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi	169
Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) Ana Marija Grbanovic	181

Persian Articles

Analysis and Assessment of Neolithization Theories of Iran Seyyed Kamal Asadi, Rahmat Abbasnejad Seresty	13
Machelak Tappeh, A new area of Neolithic pottery era in Gorgan plain Habib olah Rezai, Seyed Meghdad Mirmosavi	37
The Effect of Copper Ore Smelting on Regional Interactions in the Central Plateau of Iran in the Middle of the Fifth Millennium BCE Rahmat Abbasnejad Seresty	49
Interaction of Chalcolithic Societies of Chaharmahal- O Bakhtiari with Neighboring Regions Mahdi Alirezazadeh, Mahmoud Heidarian, Alireza Khosrowzadeh	69
Settlement Patterns of Middle Chalcolithic Sites in Highland Zagros: A Case Study Laran County, Chaharmahal and Bakhtiari Province Mohsen Heydari Dastenaee, Aliasghar Nowroozi	89
Defining Area and Territory of Qaleh Kharabeh Tepe, Azna, and Feasibility Study to make an Archaeological Site-Museum Behzad Hoseini Sarbisheh	101
Investigating the Changes of Sistan and its Cultural Interactions with other Regions during the Bronze Age Javad Alaei Moghadam, Reza Mehrafarin, Seyed Rasoul Mousavi Haji	131

Aryarmana Publications has started its activities in 2016 and aims in publishing the valuable compilation and translation works of Iranian and foreigner researchers in the wide range of Iranian studies including archaeology, history, culture and ancient languages. We seek to construct a broad understanding of Iran's invaluable history and superb culture through publishing the richest resources in this field. Given the long standing and profound cultural links and origins between Iran and the world from the ancient millenniums and the recent attempts to break these links and origins, Aryarmana Publication felt the necessity of extending the valuable resources of researches and translations regarding Greater Persia or Cultural Iran as its first priority. We hope to strengthen the universal links among the Iranian and those interested in Iran and the greater Persia and its culture through the cultural products of Aryarmana publications.

CONCESSIONAIRE & CHAIRMAN

Dr Shahin Aryamanesh

| Tissaphernes Archaeological Research Group |

EDITORIAL BOARD

| Dr Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi (IsMEO) | Esmail Yaghmaei (Iran Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization) | Dr Seyyed Mehdi Mousavi (Tarbiyat Modares University) | Dr Mohammad Ebrahim Zarei (Boali Sina of Hamedan University) | Dr Sajjad Alibeygi (Kermanshah University) | Dr Hamid Reza Vali Pour (Shahid Beheshei University) | Dr Saeid Amirhajloo (Jiroft University) | Dr Cyrus Nasrollah Zadeh (Institute for humanities and cultural studies) | Dr Reza Mehr Afarin (Mazandaran University) | Dr Farzaneh Goshtasb (Institute for humanities and cultural studies) | Houshang Rostami (Tissaphernes Archaeological Research Group) |

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing, from the publisher.

| Website: www.aryaramna.ir |
| E-mail: info@aryaramna.ir | aryaramna@hotmail.com |
| Address: Iran - Tehran- P.O. Box: 14515-569 |
| (+98) 9395969466 |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY: CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

978-622-97183-2-2

| PUBLISHED IN PERSIA |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

with contribution
Dr Javad Hoseinzadeh
Dr Mostafa Dehpahlevan

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIY AND DISRUPTION

Edited by:
Seyed Mehdi Mousavi, Shahin Aryamanesh
Majid Montazer Zohouri, Morteza Khanipour

Aryaramna press

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE
OF THE SOCIETY OF
IRANIAN ARCHAEOLOGY:
"CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION"

EDITED BY:
SEYED MEHDI MOUSAVI
SHAHIN ARYAMANESH
MAJID MONTAZER ZOHORI
MORTEZA KHANIPOUR

Aryaramna Press

9 786229 1718308